

УДК: 41+8.015.036.0

МЕМУАР АСАРДА МУАЛЛИФ УСЛУБИ ВА ИФОДА ШАКЛИ

АВТОРСКИЙ СТИЛЬ И ФОРМА ИЗЛОЖЕНИЯ В МЕМУАРНОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ

AUTHOR'S STYLE AND EXPRESSION FORM IN THE MEMOIR

Г.Қосимова

Аннотация

Мақолада “Бобурнома” мемуар асари муаллифининг ижодий услуби ҳамда ифода шакллари ҳақида сўз юритилади ва таҳлилга тортилади.

Аннотация

В статье исследуется и анализируется творческий стиль и формы изложения автора мемуарного произведения “Бабурнаме”.

Annotation

The article “Baburnoma” highlights the artistic and philosophical peculiarities of the memoir and the important aspects of the author's image.

Таянч сўз ва иборалар: мемуар асар, муаллиф образи, бадиийлик, фалсафийлик, ижтимоий воқелик, реализм, тарихийлик, муносабат, адабий мерос, эстетик таъсир.

Ключевые слова и выражения: мемуарное произведение, образ автора художественность, философичность, социальная действительность, реализм, историчность, отношение, литературное наследие, эстетическое влияние.

Keywords and expressions: memoir, the image of the author, artistic, philosophy, social event, realism, history, attitude, literary heritage, aesthetic effect.

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг “Бобурнома” асари нафақат адабий-мемуар обида бўлиб қолмасдан, балки муаллифнинг табиатдаги, жамиятдаги воқеа-ҳодисаларга муносабатини ҳам ифодаловчи, Ўрта асрлардаги ижтимоий-сиёсий жараёнларни тарихий аспектда кўрсатиб берувчи муҳим илмий асар ҳам ҳисобланади. Фикримизча, бугунги кунда жаҳонга машҳур “Бобурнома” илм-фаннинг турли соҳалари мутахассислари томонидан алоҳида қизиқиш билан ўрганилаётганининг сабаби ҳам шунда. Бобурни муаллиф сифатида бошқа адиблардан кескин фарқлаб турувчи хусусиятлардан бири у воқеликнинг шунчаки гувоҳи ёки тасвирловчиси эмас, аксинча, ҳар бир воқеа-ҳодисага ўзининг салбий ёки ижобий муносабатини холис билдиришидир.

Табиатда рўй бераётган ўзгаришлар муаллиф руҳиятига қандай таъсир қилишига қараб, Бобур ана шу ҳодисаларга ё шоир, ёки сайёҳ, баъзан эса табиатшунос сифатида муносабатини билдириб ўтади. Жамиятда кузатилаётган воқеалар, уларнинг яхши ёки ёмон оқибатлари ҳақида фикр юритаётганида эса уларнинг асл сабаби, илдишларини таҳлил қилишга

ҳаракат қилади. Муаллифнинг яна бир фазилати, “Бобурнома”нинг оммабоплиги сабабларидан яна бири эса унинг табиат ва жамиятдан айри ҳолда яшамаслиги, ҳар бир воқеа-ҳодисага ўзи гувоҳ бўлгачгина қўлга қалам олишидир. “Бобурнома”нинг фақат икки жойидагина эшитганлари асосидаги фикрини қоғозга туширади: бири Навоий ва Биноий ўртасидаги зарофат (аразлашув), иккинчиси Ҳиндистонда учрайдиган гапирадиган тўтилар ҳақидаги лавҳа. Мазкур фактларни ёзаётганида рост ёки ёлғонлигига ишонч ҳосил қила олмаганлиги учун “Вал уҳдату алар ровий”, яъни ёлғон бўлса гуноҳи шу гапни айтганнинг бўйнига, деган иборани қўшиб қўяди.

Халқимизнинг атоқли сўз санъаткорларидан бири, мумтоз адабиётимизнинг машҳур намояндаси, шоҳ ва саркарда Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг бой ва ўлмас адабий мероси неча асрлардан буён мухлисларнинг, адабиёт муҳибларининг сеvimли маънавий мулкига айланиб қолган. Мумтоз адабиётимиз тараққиётига бемисл ҳисса қўшган улўф бобокалонимизнинг муборак номи жаҳон адабиёти сиймолари орасида ҳам муносиб ўринга эга. Шоирнинг маҳорат қирралари, ижод сирлари билан бир қаторда унинг сулоласи – бобурий

Г.Қосимова – ФарДУ факультетлараро чет тиллар кафедраси ўқитувчиси.

АДАБИЁТШУНОСЛИК

ҳукмдорларнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги ўрни масалалари ҳам тарихий, ҳам бадий жиҳатдан кўп асрлардан буён турлича талқин қилиб келинади.

Шоҳ ва шоирнинг “Бобурнома” асари унинг адабий меросида асосий ўринлардан бирини эгаллайди. “Бобурнома”да ўрин олган ҳар бир йил воқеалари бетакрор бадийати, ҳаққонийлиги, ғоялар қамрови, фалсафий-маърифий жиҳатлари туфайли ўзига хос адабий обидадир.

Жаҳон, хусусан, Шарқ адабиётида ҳаётӣ воқеаларга бағишланган кўплаб тарихий ва бадий асарлар яратилгани маълум. Аксарият қалам соҳиблари ушбу мавзуга қўл уриб, ижтимоий-сиёсий воқелик, тарихий шахсларнинг инсоний фазилатлари, шахс эрки ва ҳуқуқи билан боғлиқ муаммоларни ўзига хос йўсинда бадий ҳамда тарихий талқин қилишга уринганлар.

**Бу олам аро ажаб аламлар кўрдум,
Олам элидин турфа ситамлар кўрдум,
Ҳар ким бу “Вақоеъ”ни ўқур, билгайким,
Не ранжу, не меҳнату, не ғамлар кўрдум.** [1]

Шоҳ ва шоир бир лаҳза бўлса ҳам халқ билан алоқасини узмаган. Ҳамиша эл-юрт ташвиши билан яшаганлигини унинг замондошлари ҳам ёзиб кетганлар. Жамият билан узвий боғланган ҳолда ижод қилиш Бобур асарларининг ғоявий ва бадий фазилатларини оширишда, адабиётнинг ҳаёт олдидаги вазифаларини аниқлашда муҳим роль ўйнаган. Шунинг учун ҳам Ҳиндистоннинг машҳур давлат арбоби Жавоҳарлаъл Неру “Ҳиндистоннинг кашф этилиши” асарида Бобур ҳақида шундай ёзган эди: “Бобур дилбар шахс, Уйғониш даврининг типик ҳукмдори, мард ва тадбиркор шахс бўлган. У санъатни, адабиётни севган... Бобурнинг Ҳиндистонга келиши туфайли Ҳиндистонда буюк ўзгаришлар содир бўлди, санъатда, ҳаётда, меъморчиликда ва маданиятнинг бошқа соҳаларида янгича тараққиёт юз берди”. [1,58]

“Бобурнома”нинг хотима қисмида шоир вақти қанчалар зиқ бўлганлигини,

Аммо барча қалам соҳиблари ҳам Бобур сингари ҳаётӣлик ва ҳаққонийлик жиҳатдан юксакликка кўтарила олмаганлар.

Бобур айрим ўзига замондош бўлган кишиларнинг, аввало шахс сифатидаги фазилат ҳамда нуқсонларини, ижтимоий-сиёсий ҳаётда тутган ўрнини, қолаверса, феъл-атворидаги хусусиятларни реал баён этади. Уларга баҳо беради. “Бобурнома” муаллифи яшаган тарихий ўрта асрлар шароитида бу ўзига хос янгилик, айтиш мумкинки, жасорат ва катта қадам эди.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур умр бўйи тож-тахт талашуви гирдобларида, турли жангларда, жамиятдаги инқирозли даврларда яшади ва ижод қилди. Ўзининг машаққатли умр йўлидан ҳикоя қилувчи “Бобурнома” асарининг охирида ҳам, худди қиссадан ҳисса чиқарган каби, қуйидаги рубойисини битиб қолдирган:

шунда ҳам ижоддан тўхтамаганлигини, воқеа-ҳодисалар қандай рўй берган бўлса, шундайича тасвирлашга аҳд қилганлигини қуйидагича ифодалайди:

“Бу битилганлардин ғараз шикоят эмас, рост ҳикоятдурким, битибтурмен. Бу мастур бўлғонлардин мақсуд ўзининг таърифи эмас, баёни воқеи бу эдиким, таҳрир этибтурмен. Чун бу тарихта андоқ илтизом қилибтурким, ҳар сўзнинг ростини битилгай ва ҳар ишнинг баёни воқеини таҳрир этилгай. Ложарам ота-оғадин ҳар яхшилиқ ва ямонлиқим шое эди, тақрир қилдим ва қариндош ва бегонадин ҳар айб ва ҳунарким баёни воқе эди, таҳрир қилдим.” [2,180]

Бобурнинг яна бир муҳим фазилати ўзгаларнинг камчилиқ ва нуқсонларини ҳаққоний ва рўй-рост танқид қилишида, ўзи ҳам танқидни тўғри қабул қилишида, ўз асарлари ҳақида бошқаларнинг фикри билан қизиқишида кўринади. Унинг ўзи ҳам бу ҳақда қуйидагиларни эътироф этади:

**Ҳар ердаким гул бўлса, тикан бўлса не тонг,
Ҳар қайдаки май дурдидан бўлса не тонг.
Шеъримда агар ҳазл, агар жид, кечиринг,
Яхши борида агар ямон бўлса не тонг?! [3]**

Айнан мана шу мазмунни улуғ шоир ўзининг лирик шеърларида ҳам қайта-қайта таъкидлайди:

**Бобуро, шеърингга гар солса қулоқ ул шоҳинг,
Бўлғусидур сўзунга қадр дури макнунча. [3**

]

Демак, асар жамиятга фойдали бўлсин учун ҳар қанча ижодий меҳнат талаб қилинса, бажариш кераклиги ғоясини илгари суради.

Худди шу фикрлардан бизнинг мавзуимизга алоқадор хусусият ҳам келиб чиқади. Заҳириддин Муҳаммад Бобур бадиий ижодга қўл уриб, турли образлар яратаётганида, тарихий шахслар ҳақида маълумотларни келтираётганида унга жамиятдаги табақалар вакилларининг психологияси, туриш-турмушини яхши билганлиги қўл келади. Натижада, шоир яратган тарихий сиймолар, образ ва характерларнинг ҳаётийлиги таъминланади. Айниқса, жаҳон олимларини ҳайратда қолдирган “Бобурнома”нинг энг муҳим хислати шундаки, унинг муаллифи нимани баён қилмасин, масалага танқидий қарай олган, асарда ўша даврдаги жамиятнинг барча ноқисликларини бирма-бир очиб берган. У ифода қилган шахслар образида илғор ғоялар билан биргаликда, улар шахсиятида акс этган очкўзлик, фаҳш, золимлик, саркашлик, мунофиқлик каби типик ҳоллар ҳам баробар тасвир қилинади.

Бобур асарларининг умумбашарий ғоялар ташиши, бадиий образларнинг мукамаллиги, характерларнинг ҳаётийлиги шоирни ўз даври анъаналаридан юқори кўтарган хусусиятлардан биридир. Улуғ шоҳ ва шоир кўплаб салафлари, замондошларидан фарқли равишда, замондош ҳукмдорлар, қариндош-уруғлар, амир-амалдорлар, хотин-қизлар шахси, образларининг ташқи портретига тўхталибгина қолмасдан, уларнинг руҳий-маънавий оламига ҳам йўл очди. Бир сўз билан айтганда, шоир яратган қаҳрамонлар, айниқса, замондошларининг образлари муаллифнинг юксак идеалларини ташиш см-1. бирга ҳаётга жуда яқин келдилар. Шоир ўз замонасидан анча олға кетиб, уларнинг ижтимоий ҳаётдаги ўрнига юксак баҳо беради, ўзи билган хотин-қизларга ҳам жинси нуқтаи назаридан эмас, инсоний фазилатлари асосида муносабат билдиради. Шу тариқа, “Бобурнома” мемуар асари муаллифининг ёрқин услуби шаклланади, ифода тарзи эса бадиий-эстетик таъсирчанликни орттиради.

Адабиётлар:

1. Бобур Заҳириддин Муҳаммад. “Бобурнома”. -Т., 1990.
2. Бобур. Асарлар. Т., 1965.
3. Бобур Заҳириддин Муҳаммад. Девон. -Т., 1994.
4. Бобурнома жаҳон кезади. -Т., 1984.
5. Жалилов С. Бобур ва Андижон. -Т., 1993.
6. Нуритдинов М. Бобурийлар сулоласи. -Т., 1994.
7. Қайюмов А. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. -Т., 1982.

(Тақризчи: Ҳ.Жўраев – филология фанлари доктори)